

Varga Csaba
Új versenyképesség?
Tézisek a versenyképességi paradigmaváltásáról

1. Az eddigi vagy egy új gazdasági *versenyképesség* felfogása és gyakorlata önmagában, avagy izoláltan nem különösebben értelmezhető. A minimális elméleti keret egy átfogó és összetett gazdasági *növekedésemélet*, a maximális keret pedig az összetett és egyesített *gazdaságelmélet* lehetne, amely egyúttal újragondolja gazdaság és társadalom, gazdaság és tudás, gazdaság és minden emberi erőforrás viszonylatát. A közgazdaságtan azonban egyelőre nem vagy csak részlegesen szolgál ilyen komplex *metaelméletekkel*¹, ugyanakkor a szűken vett piacelméletek² nagy része a gazdaságot meglehetősen zárt, önmagában álló rendszernek tekintik.

Könnyen elképzelhető, akár mennyire is meghökkentő ez, hogy igazolható egy olyan felismerés, hogy a gazdaságközpontú globális világban most *nincs átfogó gazdaságelmélet*.

2. A hagyományos piacelméletek többsége a versenyt lényegében továbbra is a *tökéletes (nagy számú eladót és vevőt feltételező) verseny* modellje alapján értelmezi, s a *versenyképességet* a tökéletes vagy a részben tökéletes verseny feltételei és működési formái alapján ítéli meg. „A piac gazdaságtana a tökéletesen versenyző modellhez a valódi életből vett súrlódásokat ad hozzá, mint amilyen a korlátozott információ, a tranzakciós költségek, az árváltozás költsége, a kormányzati intézkedések, vagy olyan korlátok, amelyek meggátolják új vállalatok belépését a piacra”³ A tökéletes gazdasági idea változatlanul a piac, mint a tökéletes verseny modellje, s a gazdaság valósága pedig az elmélettől eltérő súrlódás, holott nemzeti vagy nemzetközi méretben tökéletesen versenyző piactudomány aligha volt és talán nem is lesz; ráadásul gondolatilag például természetesnek veszik, hogy a piac és az iparág fogalma egymással felcserélhető, mintha egy-egy iparág egyúttal mindig önálló piac lenne.

Ez a meglehetősen egyszerű vagy leegyszerűsített közgazdasági megközelítés világszerte változatlanul elfogadott, holott az elmúlt évtizedek változásai után ennél belterjesebb, szinte már steril, időtől-tértől nem túlzottan függő elméleti kiindulópont nehezen képzelhető el. Ez a gazdaságra vonatkozó *Régi* (klasszikus-neoklasszikus) *Paradigma* tehát változatlanul virul, és sokak szerint az Ipari Kor széleskörű válsága ellenére látszólag modern piacelméletként is tartható.

3. Polányi Károly már több mint ötven éve írta⁴, hogy piactudomány csak piaci társadalomban lehet, ami azt jelenti, hogy maga a társadalom *lényegileg alárendelődik* a piactörvényeinek. A piactudomány-piactársadalom modelljének változásairól felvázolható egy olyan hipotézis, hogy a 19. században a gazdaság többé-kevésbé elkülönülő alrendszer volt, a 20. század először azt a változást hozta, hogy a piactudomány és piactársadalom jórészt összeolvadt, de a társadalmi és oktatási intézmények még sokáig őrizték függetlenségüket, miközben aztán a politikai alrendszer igyekezett átvenni az uralmat a piactudomány, illetve Kelet-Közép-Európában az államkapitalista gazdaság felett. A 20. század vége több tekintetben radikális fordulatot hozott, először is a globális gazdaság kiszabadult a nemzetközi-nemzeti politika uralma alól, sőt a *(poszt)gazdaság túlterjeszkedett* a korábbi gazdaság terepére, s a társadalmi alrendszer szinte minden szegletét piaci viszonyok közé emelte. Ez azonban még mindig csak a Régi Paradigma kiterjesztése és átfogó civilizációs modellé tétel volt.

¹ Kivételt képez például James S. Coleman: *Foundations of Social Theory* (Harvard University Press, 1990)

² Például: D.W. Carlton - J.M. Perloff: *Modern piacelméletek*. (Panem, 2003)

³ I.m.29.o.

⁴ Polányi, Karl: *Origins of our time: The great transformation* (New York, 1944)

A század- és egyben ezredforduló nagy újdonsága azonban az volt, hogy az egyik társadalmi alrendszer, a *tudásteremtés (és a tudásgazdaság)* nem egyszerűen gazdaság szerepbővítését kezdeményezte, hanem a globális gazdaság mintegy kikényszerítette a paradigmaváltást, és mintegy felkínálta önmagának, hogy a tudás alrendszer meghódítsa, elfoglalja, s ezzel újra életképesse tegye a piacgazdaság modellt. Ez azonban már az *Új Paradigma* alapján történt, ami nem egyszerűen a piacgazdaság új modelljét hozta, hanem magát a piacot, a piacialapú gazdaságot és a piactársadalmat alapvetően átalakította. Ebből az is következik, hogy az új gazdasági (és nem csak gazdasági) versenyképesség ma alapvetően az Új Paradigmának való megfeleléstől függ.

4. Most nem feladatunk a gazdasági növekedésemelvények bemutatása. Szintén évtizedekkel ezelőtt Joseph A. Schumpeter⁵ - az egyik legismertebb növekedésteória és innovációelmélet megfogalmazója - azt fejtegette, hogy egyrészt az innovációk fogalmi körébe minden, a piacokon *érvényesülő esze, feltalálás, változás* beletartozik, másrészt a tipikus vállalkozó sajátos feladata, hogy a gazdaságban megtörje a régi hagyományt és *újat, s új kombinációkat* hozzon létre.⁶ Szerinte például a tőkepiac alapvető funkciója is a fejlesztés finanszírozását szolgáló hitelforgalom, azaz a tőke elsőrendű feladata a gazdasági - *technológiai, innovatív, stb.* - fejlődés pénzügyi támogatása. Ez a gazdaságelméleti megközelítés nem egyéb konklúzióval jár, mint avval, hogy a globális gazdaság, vagy egyáltalán a piacgazdaság modell csak akkor tartható fent, ha a növekedés folyamatosan halad előre, de a növekedés viszont most már mindenekelőtt a tudás *innovatív alkalmazásától* függ és ezért a tőkepiac elsőrendű feladata ennek a folyamatnak a finanszírozása. A schumpeteri (és más hasonló) felfogás sokáig csak annyit jelentett, hogy egy vagy több új növekedésemelvény született, a 20. század végére viszont látványosan dokumentálódott, hogy ez az univerzális gazdasági-társadalmi modellváltás lényege.

Az új felismerések tehát az ezredfordulón még nem váltak *átfogó gazdaságelméletté*. Ennek egyik meglepő oka az volt, hogy a globális tudáskonstrukciók sem készültek fel az Új Paradigma modellváltására. Holott a posztmodern gazdaság (pontatlanul az Új Gazdaság) elméletének minimum kezelni kell a tudás gazdasági szerepét, a technikai haladás hatását, az innováció prioritását, a hozzáadott érték dominanciáját, a munkavállalók tudati-szellemi kapacitásának gazdaságfejlesztő funkcióit, a marketing növekvő szerepét, az újonnan kialakult gazdasági-piaci intézményeket, stb. Egyelőre tehát ott tartunk, hogy a hagyományos közgazdasági elméleti modellek sokszor a paradigmaváltást sem érzékelni, sem megragadni nem tudják, mert érthetően gyakran nem képesek szabadulni az eddigi elméleti kiindulópontjaiktól.

Nem tehetünk mást, minthogy néhány *bizonytalan hipotézist* jelzünk. Ha a piac *klasszikus fogalmát* vesszük elő, például azt, hogy „a piac definíciója megadja a versenyző termékeket és azt a földrajzi területet, ahol sor kerül a versenyre, amely egy adott termék árát meghatározza.”⁷, akkor először is óvatosan felvethetők a következő problémák: 1. Először is evidens, hogy a földrajzi terület egyre kevésbé megragadható, s egyre több termék esetében *globális területről* kellene beszélnünk, de ennél is fontosabb, hogy ez már végképpen nem egyszerűen földrajzi, hanem *társadalmi és kulturális* terület. 2. A versenyző termékek alfogalma szintén gyökeresen mást jelent, hiszen a termékek nem pusztán gazdasági, hanem mindenekelőtt *tudástermékek* és ebben az értelemben a versenyben elsősorban attól függően szerepelnek, hogy ez a tudás mikor milyen mértékben értékesíthető a kereslet-kínálat piacán. 3. Ha a piac fogalmának a legfontosabb elemének változatlanul a versenyt tekintjük, akkor is, vagy ettől függetlenül is évtizedek óta meglehetősen világos, hogy ez a verseny nagyon

⁵ Schumpeter, J.A.: A gazdasági fejlődés elmélete (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980) Eredetileg: *The Theory of Economic Development* (1912, 1934, 1949);

⁶ Balogh Gábor – Kovács Martin: A gazdaság társadalmi dimenziói (Osiris, 2001)

⁷ D.W. Carlton - J.M. Perloff: i.m. 661o.

messze áll a tökéletes versenytől, vagy legalább is inkább a piaci erőfölények és alávetettségek *globális alkufolyamatáról* beszélhetünk, amelyet számos nem gazdasági erőcsoportok, például nemzetállamok is tudatosan befolyásolnak. A döntő kérdés nyilván az, hogy a szükségképpen tudásalapúvá váló globális alkufolyamatokat jelentő univerzális és nemcsak gazdasági jellegű versenyt *minek* tekintjük. 4. Nehezen állapítható meg, hogy a verseny (vagy ha ez nem-verseny, hanem valami más) valóban meghatározza-e a termék árát, s egyáltalán a termék ára még mindig a legfontosabb tényező-e a termék eladhatósága szempontjából. Ha ma már szinte minden termék árában az *információ/tudás aránya* meghaladja az alapanyag, a munkaerő és a rezsiköltség árát, az arra is mutat, hogy a versenytől függetlenül is a termék értékét elsősorban a benne megjelenő tudás ára határozza meg. A tudásalapú gazdaságban ugyanakkor például láthatóan egy termék gyakran akkor sem értékesíthető, ha az adott terméknek nagy a tudástartalma s olcsó még az ára is, mert a társadalom csoportjainak (vagy az átalakult piaci társadalomnak) a fogadókészsége akkor is perdöntő, ha egy adott tudástermék akár folyamatosan is maximális reklámot kap.

Mi lehet a piac *új definíció-hipotézise*? A korábbi fogalom alapján is megkísérelhetjük a meghatározást: a globálissá vált piac definíciója megadja a korlátozottan/manipuláltan versenyző *tudásközpontú termékeket* és azt az átfogó földrajzi, társadalmi és kulturális területet, ahol sor kerül a tudásalapú globális-lokális versenyre, amely egy adott termék ideiglenes árát és ugyanakkor az árán túlmutató értékét meghatározza. Függetlenül attól, hogy ez a fogalomkísérlet mennyire korrektül fejezi ki a piac új állapotát vagy a piac új paradigmáját, mindenesetre nagyon valószínű, hogy a piac helyett vagy *posztpiacot*, vagy *tudáspiacot* lenne érdemes használni és akkor átmenetileg még megmentettük a piac fogalmát is. A gondolatsor persze elvezet majd oda, hogy egy új gazdaságelmélet keretében kimondható lesz: a jelenlegi „piac” már nem a hagyományos piac, sőt egyáltalán nem piac, vagy a globális tudásalapú „piacgazdaság” egyre inkább már nem piacgazdaság, továbbá a gazdasági verseny egyáltalán nem az, mint amit a tökéletes versenyhez képest értelmezünk.

6. Esetleg feltételezhetnénk, hogy az ismertetett s elvontnak látszó piacgazdasági-piactársadalmi interdiszciplináris kérdések szinte érdektelenek Magyarország versenyképessége⁸ szempontjából. Nézzük evvel szemben a nehezen vitatható tényeket. A világgazdaságra nyitott gazdaságok (mint amilyen a magyar gazdaság) számára szinte egyes számú alapkérdés az *export*. A magyar exportszerkezetben a messze legjelentősebb árucsoport, a gép, műszer és autógyártás 2003 elején már több mint hatvan százalék⁹, és ennek mintegy kilencven százaléka a fejlett világ országaiba ment.¹⁰ Csak érdekességként: a gépexport után a legnagyobb volumen a vegyi anyag és termék (6,4%) és az élelmiszer, ital, dohány export összesen 5,5 százalék. Fontos fejlemény, hogy az IKT (információs-kommunikációs technológiai) szektor részesedése a nemzetgazdasági összes árbevételből 1998 és 2000 között mintegy *húsz százalék*¹¹ volt, és az IKT-szektor termékeinek exportja az összes exporton belül 2001-re 22.5 százalékra nőtt. Mindebből az következik, hogy a magyar export egyrészt változatlanul gép és szállítóeszköz központú, és ezzel a tudásalapú gazdaságban nem mindig a legversenyképesebb, de az exportszerkezetben belül már *jelentős (22.5 százalékos) arányt* ért el az IKT-szektor. Ugyanakkor másrészt ennek az exportnak nem kis arányát a szupranacionális gazdasági társaságok hozták létre, hiszen például az IKT-

⁸ A svájci IMD (www.imd.ch) több mint háromszáz kritérium alapján rendszeresen összehasonlítja 59 országot, régiót a versenyképesség szempontjából. A kelet-közép-európai államok között Észtország vezet, Magyarország Csehország mögött a harmadik.

⁹ A KHS jelenti 2003/3, 70 o. Ha nem az exportot vizsgáljuk, hanem a termelés alapján az ipar szerkezetét, akkor is messze ez a legmagasabb arány: 42,3 százalék.

¹⁰ Lásd erről bővebben: Köves András: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig (Közgazdasági Szemle, 2003/július-augusztus)

¹¹ KSH: Az információs és kommunikációs technológiai szektor Magyarországon (Budapest, 2003.) 17.o.

szektorban a külföldi érdekeltségű vállalkozások adták a bruttó hozzáadott érték és nettó árbevételének 77, s a foglalkoztatottak 58 százalékát¹².

Az adatokból mi is olvasható ki? Önálló magyar gazdaság és piac természetesen régóta nincs (kivéve a gazdasági-társadalmi önellátást részben ellátó hazai gazdasági ágazatokat és szolgáltatásokat), ugyanakkor óvatosan érdemes azt is megfogalmaznunk, hogy nálunk már a globális tudásalapú gazdaság tölt be *meghatározó szerepet*¹³. De hogy ment ez végbe? A piac klasszikus működése szerint? Ez a magyar gazdasági piacváltás tehát alapvetően a globális piac terjeszkedésének és átfelmódásának az eredménye, akár azt is elmondhatjuk, hogy Magyarországon már részben *tudásalapú posztpiac* van. A váltást nem a magyar belső piaci keresleti-kínálati viszonyok megváltozása hozta létre, hanem mindezt a globális piactól mintegy *ajándékba* kaptuk. Az eredmény tehát nem a hagyományos nemzetgazdasági versenytől, hanem a globális gazdaság és politika *gazdasági és nem-gazdasági érdekeitől* függött. Mindebből az következik, ha a globális gazdaság valamilyen válsága miatt ez az ajándék-gazdaság részben vagy teljesen kimenne Magyarországról, a hazai gazdaság s társadalom válsága nehezen lenne elkerülhető.

Ugyanakkor az is igaz, ha egyrészt a tudásalapú gazdaságot itthon sikerülne jobban meggyökereztetni, például az IKT-szektor részben függetlenné tenni a külföldi gazdasági társaságok válságaitól és technológiáktól (pontosabban esetleges más piacokra való áttelepülésüktől), másrészt a tudásalapú gazdaságban olyan iparágakat vagy iparági csoportokat találnánk (például a tartalomipar hallatlanul intenzív fejlesztésével létrehozható magas minőségű tudásipart), akkor ezek a gazdasági folyamatok talán a gazdasági-társadalmi stabilitást is részben javíthatnák. A valódi hazai vagy közép-európai stabilitást azonban csak a globális gazdaság stabilitása adhatja. A jövőre nézve végérvényesen eldőlt, hogy végül is *teljesen függünk* a globális (növekvő mértékben tudásvezérelte) posztpiaci gazdaságtól, és minimum az európai kontinentális – egyébként új típusú - gazdaság is *függ* egy kicsit tőlünk.

7. Szintén elterjedt megközelítések azok, amelyek a *technika és/vagy a technológia* fejlődésből vezetik le a gazdaság növekedését vagy változását. Ez azonban csak azt mutatta, hogy az Új Paradigmát sokáig csak részben lehetett felismerni és ezért nem vált világossá, hogy a technológiai fejlődés piaczgazdasági modellt átalakító hatása nem egyéb, mint a tudásrendszerek „hatalom átvételének” első komoly jele.

Nem véletlen, hogy a hangsúlyt folyamatosan a tudásra, a tudás alkalmazására, az innovációra vagy például a technológiára és a marketingre tesszük. A gép és szállítóeszköz iparág például szükségképpen megköveteli a magas műszaki színvonalú technológiát. A magyar exportot az jellemzi, hogy az OECD országokkal folytatott kereskedelemben a *nagyon magas műszaki színvonalú* (high-high technology) termékek export-részaránya már 1998-ban 25.6 százalék volt, sőt a *közepesen magas (medium high) műszaki színvonalú* termékekkel együtt ez majdnem elérte a hetven százalékot.¹⁴ Ennek a technológiai színvonalnak a megtartása, vagy netán növelése, s persze kiterjesztése más gazdasági ágazatokra, mindenekelőtt az új műszaki tudásokat innovatívan alkalmazó technológiák adaptálását és hazai fejlesztését követeli meg. A nemzetgazdasági kockázat például abban ragadható meg, a tekintélyes arányú számítástechnikai vagy például autóiipari magyar exportban a hazai hozzáadott érték aránya meglehetősen korlátozott. Biztató jel azonban, hogy az IKT-szektor K+F ráfordításai 2001-ben az összes K+F ráfordítás 6,8 százalékát¹⁵

¹² Hasonlóan jellemző adat, hogy a külföldi érdekeltségű vállalkozások részesedése az IKT-szektor jegyzett tőkéjéből 400 milliárd, ami csaknem 80 %. KSH: Az információs és kommunikációs technológiai szektor Magyarországon (Budapest, 2003.) 22-23.o.

¹³ Chikán Attila, a BKÁE rektora nyilatkozta nemrég, hogy Magyarország új gazdaságnak tekinthető. (Tudásgazdaság Magyarországon, Információs Társadalom folyóirat, 2003/1. 69.o.)

¹⁴ Olekszandr Movshuk: Trade and Technology in Central-Eastern and Asian Transition (1988-1998). Idézi: Köves András: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig (Közgazdasági Szemle, 2003/július-augusztus)

¹⁵ KSH: Az információs és kommunikációs technológiai szektor Magyarországon (Budapest, 2003) 29.o.

tették ki, ami 1998-hoz képest megháromszorozódott, de azért ez nem eget rengető siker, hiszen az IKT-szektor részesedése a nemzetgazdasági összes árbevételből 1998 és 2000 között mintegy húsz százalék volt. Ideális tehát az lenne, ha az IKT-szektor egy jóval magasabb nemzeti K+F ráfordításból – húzóágazatként – *több mint húsz százalékot* érne el.

8. Az új versenyképesség mit is követel tehát? Először is azt, minél alaposabban ismerjük fel, hogy a gazdaság régi paradigmája lejárt, az új paradigma folyamatosan most születik, de közben már jelenleg is észre vehető, hogy a gazdaság általános természete, jellege, működése gyökeresen átalakul és nekünk – mármint Magyarországnak – a *tudásalapú (vezérelte? központú?) posztpiaci globális és európai gazdaságban és társadalomban* kell versenyeznünk. Ez azért érdekes és szokatlan, mert az elmúlt száz évben Magyarország tartósan egyszer sem lehetett igazán versenyképes, s szükségképpen nem is volt az, most viszont rögtön emelt szintű osztályba került, és a fejlett országok számára is nagy, ráadásul homályos, elméletileg is végiggondolatlan kihívást jelentő versenypályán kell(ene) helyt állnia. A jövő persze más a *tudatalapú gazdaságé*, amelynek egyik előzetes változata a *spirituális gazdaság*.

Az új versenyképesség tehát rövid és hosszú távon egyaránt egyrészt a jelenleginél lényegesen *magasabb minőségű* tudásteremtést és tudásközvetítést, az új tudás-létrehozás globális kooperációjának erősítését; másrészt a tudás *kiterjedt és intenzív* alkalmazását, a mindenre kiterjedő innováció támogatását, a gazdaságban (és a társadalomban is) a hozzáadott érték termelés prioritását; harmadrészt a posztpiaci új játékszabályainak felismerését és az ennek megfelelő *stratégiai viselkedést*; aztán negyedrészt a posztpiaci gazdaság sikerét is döntően befolyásoló *hálózati társadalom* (és ennek megfelelő digitális állam) létrehozását; ötödrészt soha nem látott mértékben az egyén (és a kiscsoport) *kreativitásának, alkotóerejének* kibontakoztatását jelenti; s végül a *személyes és kollektív tudat-erőforrások* használatát is követeli.

8. A verseny új jellege és szabályai Magyarországtól (mint új típusú piacgazdaságtól és piactársadalomtól) nem a posztszocialista tervgazdaságot, nem tisztán a hagyományos piaci önfejlesztést, és talán nem is az állam közvetlen gazdasági beavatkozást követeli meg. Ehhez persze újra kellene gondolni a *digitálissá váló állam és az informatizált, tudásközpontú gazdaság* új viszonyát is. Természetesen általában a versenyképesség és az új versenyképesség felismerése függ attól, hogyan definiáljuk a gazdaságot, avagy a részben-egészben már új gazdaságot, miképpen gondolkodunk a piacról, avagy az egyébként monopolisztikus posztpiaci jellegzetességeiről, vagy például attól, hogy egy-egy nemzetgazdaságnak (mint gazdasági méretnek és lokális piacnak) milyen szerepet látunk a globális gazdaságban.

Mindenesetre egy lehetséges magyar új versenyképességi program fejezetcímei a következők lehetnének: 1. A tudásteremtés és közvetítés stratégiai feladatai és intézkedései; 2. A globális gazdaságban megjelenő új technológiák hazai adaptálása és elterjesztése. 3. Az általánossá tett innováció, avagy tudásalkalmazás módszerei és intézményei; 4. A jelenlegi húzóágazatok (gépipar, szállítóeszköz ipar) megtartásának posztgazdasági feladatai és formái; 5. A globális tudás gazdaságban (különösen az IKT-szektorban) hazai prioritások kijelölése és ezek új típusú támogatási rendszerének létrehozása. 6. A tudásközpontú turizmus intézményeinek kiépítése és piaci bevezetése; 7. Az életvilág (lakások, városok, agórák, stb.) széleskörű intelligenssé tételének programja. 8. Stb.

Természetesen mindegyik pontról akár ötven-száz oldalt is lehetne írni. Példaként néhány *egyszerűbb, konkrét* javaslat: a felsőoktatási oktatásipar részbeni integrálása az európai tudás piacba, a magyar e-content ipar azonnali kiépítésének állami és piaci támogatása, a kelet-európai tudás gazdasági piacon aktív részvétel az infokommunikációs technológiák-szolgáltatások elterjesztésében, a nem benzin vagy dieselmotoros autók gyártásának hazai beindítása, a megújuló energiák termelését és hasznosítását lehetővé tevő

iparágak létrehozása, három-négy jelentős tematikus turizmuspark megépítése, néhány kisebb-nagyobb város továbbfejlesztése intelligens várossá, minden térségi-települési szinten a közigazgatás átfogó e-közigazgatássá tétele. Egy ilyen a politikai-hatalmi harcokon felülemelkedő *stratégiai döntéshozatal* megtételére legfeljebb néhány évünk van. A globális versenyképességi poszt piacon már a versenyesélyek elvesztésével is újabb tartós hátrányokat lehet összegyűjteni.